

Dr. V. Varićak, Matematički Rad Boškovićev, dio I
Preštampano iz 181 knjige „Rada“ Jugoslavenske Akademije
znanosti i umjetnost. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare, 1910.
стр. VI + 130.

Кад се је год. 1887 навршило сто година од дана смрти великог дубровчанина Руђера Бошковића, југословенска Академија Наука издала је једно опсежно дело, у коме су разни хрватски научници изложили живот и рад његов. Тада је остала само једна грана његовог рада необрађена, његов математички рад. Како се идуће године навршују две стотине година од дана рођења Бошковићевог, то је професор Математике на Загребачком Универзитету, г. Варићак, предузео да попуни оно што је раније изостало и горња књига представља само први део тога, како писац вели, замашног посла. Како г. Варићак у првом одељку своје књиге („Boškovićevo mišljenje o nekim osnovnim pitanjima“ стр. 1—28) говори о Бошковићевим филозофско-математичким погледима и том приликом упоређује моју геометријску доктрину са његовом, ја ћу у следећем изближе посматрати само тај одељак његове књиге, а остале ћу само укратко споменути.

Пре тога међутим хтео бих учинити на овом месту неколике опште напомене. Како Руђер Бошковић по свом пореклу припада бар подједнако и Србима и Хрватима и како и ми и Хрвати долазимо све више до свести о културној и националној заједници, која треба да нас нераздвојно веже ако мислимо да се одржимо, то налазим да у прослави двестагодишњице рођења Бошковићевог треба да учествује и наша Академија Наука. Осим тога налазим да ће се обе академије најбоље одужити успомени Бошковићевој, ако том приликом приреде једно критично целокупно издање дела његових (и издатих

и неиздатих), по могућству са преводом истих на један од модерних великих језика (француски или немачки), како би тиме дела Бошковића, писана већим делом на латинском, постала приступачна данашњим научницима. Јер данас за Бошковића зна само један узан круг европских научника, међутим његова дела имају још увек и актуелне вредности. Таквим издањем целокупних дела Бошковићевих и саме би академије подигле себи један трајан споменик.

Бошковићеви философско-математички погледи стоје у најтешњој вези са његовим природно-философским погледима изложеним у његовом главном делу „*Philosophiae naturalis theoria*“ (Беч, 1758), односно са његовом теоријом материје. Варићак почиње излагање тих погледа са Бошковићевим погледима на природу бескрајно великога и бескрајно малог. По Бошковићу не само да су бескрајно велико и бескрајно мало немогући у области реалног света, односно реалног простора и времена, него они нису могући ни у континуираном простору Математике, који је по Бошковићу само једна замисао, дакле чисто идеалан. Бескрајно велико и бескрајно мало по Бошковићу су с тога немогући што садрже у себи противречност једнакости дела са целином (стр. 2).¹ Међутим немогућност бескрајно малог не повлачи за собом немогућност бескрајне дељивости непрекидног математичког простора (стр. 5). Али реални простор ствари по Бошковићу је потпуно крајан т. ј. он се састоји из крајњег броја непробојних простих недељивих тачака (стр. 6), тако да је Бошковић у односу на реалност финитиста (стр. 1).

У везу са овим резултатом доводи Варићак моју геометријску доктрину, изложену у моме делу „*Principien der Metaphysik etc... Mit einem Anhang: Elemente der neuen Geometrie*“ 1904 и у мојим студијама „*Ueber die Grösse der unmittelbaren Berührung zweier Punkte*“ (у „*Annalen der Naturphilosophie*“ 1905)² и „*Die typischen Geometrien und das Unendliche*“ 1907. У примедби на стр. 6 он између осталог вели о мојој доктрини ово: „Јнјему је простор сложен од једноставних тачака. Тај простор не може бити празан него реалан, т. ј. састоји се од реално постојеће градје, тако да не има разлике измједу простора и материје. Про-

¹ О тој противречности упор. мој чланак „О бескрајности света“ у „Делу“ за 1904.

² Тај исти чланак изашао је у скраћеном облику и у „Делу“ за 1908 под насловом „Основни постулати дискретне Геометрије“.

теžnost, exrenzija diskretnog prostora sastoji se u tom, da su tačke, koje ga sačinjavaju, doista rastavljene. Dok u neprekidnom prostoru matematička tačka samo fiktivno luči jedan kraj od drugoga, rastavlja irealna tačka u discretnom prostoru na posve realan način dvije realne tačke. Sve je ovako mislio i Bošković. Samo Petronijević ide u geometrijskim konsekvencijama mnogo dalje, hoteći izgraditi svoju novu geometriju“. A на стр. 10 вели: „U raspravi Die Typischen Geometrien und das Unendliche, koja je izašla god. 1907 postavlja Petronijević osam formalno mogućih oblika prostora. Po realitetu je naime prostor ili prazan ili realan, po deljivosti je kontinualan ili discretan, po sekvenciji jednostavnih tačaka je inconsecutivan ili consecutivan, a po množini njihovoj je bezkonačan ili konačan. U običnoj geometriji uzimamo da je prostor prazan, kontinualan, inconsecutivan i beskonačan. To je prvi mogući oblik Petronijevićev. Podpuna protivnost prvoga je Petronijevićev osmi oblik prostora, koji je realan, discretan, consecutivan i konačan. A to je prostor Boškovićev, kako izlazi iz prethodnoga raspravljanja“.

Kao što се види, Варићак налази потпуну сличност у основним идејама моје и Бошковићеве финитистичке доктрине, само што сам ја по њему извео и геометријске конзенквенције из те доктрине што Бошковић није учинио. Ја сам јако захваљав Варићаку, што као математичар од струке није штедео труда и времена да се озбиљно занима мојим геометријским теоријама. Али он се налази у заблуди — заблуди која је лако могла постати, пошто основне концепције моје геометријско-финитистичке доктрине залазе дубоко у метафизику — кад тврди идентитет моје и Бошковићеве доктрине. У чему се састоји битна фундаментална разлика између њих, ја ћу то овде што је могуће јасније изложити. Бошковићева финитистичка доктрина о простору (време и кретање овде ћемо ради простијег излагања изоставити) стоји на име на средини између инфинитистичке доктрине инконзекутивно-континуираног и моје финитистичке доктрине конзекутивно-дискретног простора. Ма колико да је оштроумна, по моме мишљењу та се доктрина не може одржати, јер је неконзеквентна и противречна. Ево у чему су њена основна тврђења.

При конструкцији свога дискретног простора полази Бошковић од основног аргумента Аристотеловог, по се коме просте недељиве тачке не могу непосредно додиривати а да не падну

уједно, одн. по коме је немогуће да се једна распростра линија састоји из крајњег броја недељивих тачака, које би се без раз- даљине додиривале једна са другом. Признавајући тачност овога аргумента¹, Бошковић тврди, да су реалне тачке, из којих је простор састављен, растављене једна од друге про- сторним интервалама тако да се не додирују непосредно једна са другом. Те просторне интервале између две најближе реалне тачке не представљају по њему минималне дистанције, не пре- стављају иреалне тачке, већ су дељиве до у бесконачност, дру- гим речима између две најближе реалне тачке може се у реал- ном дискретном простору увек уметнути (одн. замислити умет- нута) једна трећа реална тачка. Реалне тачке по Бошковићу не могу се једна другој приближити тако да се непосредно до- дирну просто с тога што су оне по Бошковићу центри одбојних сила², чија величина постаје бесконачно велика на бесконачно малом растојању, тако да се реалне тачке, што се више једна другој приближују, све више једна од друге одбијају. По Бош- ковићу просторне интервале између најближих тачака не треба да сачињавају празан простор. Међутим то је немогуће и ту лежи основна тешкоћа Бошковићеве теорије дискретног простора. Јер празна интервала између две најближе реалне тачке или

¹ То признање налази се изречно исказано у „*Philosophiae naturalis theoria*“ § 138, где Бошковић полемизира са извесним Лајбницовим следбе- ницима који су тврдили, да је простор састављен из реалних тачака (мо- нада) које се непосредно додирују.

² Реалне тачке су по Бошковићу центри одбојних сила на малим расто- јањима. На већим растојањима те се силе претварају у привлачне, на још већим опет у одбојне, док се на послетку за видљива растојања не претворе дефинитивно у привлачне. Недељивост последњих материјалних делића из- води Бошковић на једноме месту и из одбојних сила њихових. Међутим како је немогуће схватити реалне тачке као центре сила, које дејствују у даљину (јер је делање у даљину један противречан појам), то и Бошкови- ћева претпоставка немогућности минималне дистанције реалних тачака у дискретном простору отпада.

Најглавнија места у Бошковићевим списима, на којима он говори о својој теорији, ова су. У „*Philosophiae naturalis theoria*“ § 3, § 137 и § 138, у коментару поетско-филозофском делу дубровчанина Бенедикта Стаја „*Philosophiae recentioris libri X*“, Romae 1755, у I-ој свесци § 6 „*De spatio ac tempore*“ p. 34—7, § 7 „*De spatio ac tempore ut a nobis cognoscuntur*“ p. 347—350 и у III-ој свесци p. 441—451. Јасно излагање Бошковићеве теорије простора наћи ће читалац и у расправи Фр. Марковића „*Filosofski Rad Josipa Rugjera Bošcovića*“, која је изашла у „*Radu jugoslavenske Akademije*“ за 1888 год., на стр. 610—19.

је просторна или није просторна: ако је просторна она очевидно представља празан простор, пошто у њој нема реалних тачака, а ако није просторна, онда је она и сама једна тачка, није дакле дељива до у бесконачност.

Битна разлика између моје и Бошковићеве теорије дискретног простора лежи у томе, што су у моме дискретном простору празне интервале, које растављају реалне тачке, исто тако просте и недељиве тачке као и ове последње што су, и ја их с тога, за разлику од ових, називам и р е а л н и м тачкама. Ја се слажем с Бошковићем у признању тачности горњег аргумента Аристотеловог, односно слажем се с њиме у тврђењу, да реалне тачке, из којих је дискретни простор састављен, морају бити растављене празним интервалама једна од друге, не могу се непосредно додиривати једна са другом. Али ја се слажем с њиме у признању тога аргумента само у толико у колико се њиме искључује састављеност простора из апсолутно конзекутивних тачака, не слажем се међутим с њиме у признању позитивне стране тога аргумента, у тврђењу, да би тачке, које би се непосредно додиривале једна са другом, морале пасти уједно, морале постојати једна у другој на истом месту. Такве апсолутно конзекутивне тачке немогу чинити једну просту просторну линију, то је несумњиво,¹ али оне не морају бити једна у другој, оне могу бити једна ван друге, оне могу страјати у односу н е п р о с т о р н е датости једне ван друге.

Доиста само ако се учини ова последња претпоставка могуће је без противречности замислити реалан дискретан простор, у коме нема никаквих у бесконачност дељивих распрострањених празних интервала, какве садржи дискретни простор Бошковићев. Јер иреална тачка, која раставља две реалне тачке у моме дискретном простору, може бити т а ч к а, може престављати м и н и м а л н у д и с т а н ц и ј у само с тога што њој одговара в а н простора једна реална тачка, која лежи између реалних тачака, које у простору раставља иреална тачка. Није дакле иреална тачка оно што у с т в а р и раставља две реалне просторне тачке, већ то чини ова реална ванпросторна тачка, коју ја с тога називам реалном р а с т а в љ а ч к о м тачком или реалним а к т о м н е г а ц и ј е. Акт негације је реална ванпросторна тачка, која са сваком од растављених просторних реал-

¹ Биди о томе опширније у наведеној расправи у „Annalen der Naturphilosophie“ Bd. IV S. 264—66.

них тачака стоји у односу непосредног непросторног додира, док додир самих реалних просторних тачака није апсолутно непосредан, већ су оне растављене једна од друге преалном просторном тачком, која није ништа друго до просторна пројекција реалног ванпросторног акта негације. Кад овај последњи не би постојао, онда би или са Бошковићем морали тврдити, да између две реалне просторне тачке постоји празна просторна интервала која је потенцијално дељива у бесконачност или бисмо морали тврдити, да је дискретни простор састављен из апсолутно конзекутивних тачака. У првом случају имали бисмо поред реалних тачака и празан простор, простор дакле у ствари не би био више састављен из самих реалних тачака, већ би се ове налазиле у већ датом празном простору; други случај искључен је међутим Аристотеловим аргументом. Према томе само претпоставка реалних негационих аката омогућује безпротивречну конструкцију простора из реалних тачака.¹

Претпоставка ванпросторних реалних тачака између две реалне конзекутивне тачке у дискретном простору је једна метафизичка претпоставка, о томе сумње нема. Али она је то само с тога, што је и цела претпоставка реалних вераспроштртих тачака, из којих је састављен простор, једна метафизичка претпоставка, пошто је емпирички простор нашег чулног опажања континуиран. Цела концепција дискретног реалног простора спада према томе у Метафизику и метафизичар је једини позван, да ту концепцију изведе тако, да она буде без противречности. И Бошковић је само као метафизичар дошао до своје оригиналне теорије дискретног простора, али како је он као метафизичар био поглавито филозоф природе, он је ту своју теорију у главном и извео на основу своје оригиналне теорије о материји, те с тога није ни чудо, што је она пуна битних недостатака.

Тек пошто је метафизичар без противречности поставио теорију дискретног реалног простора он је може предати на даљу обраду математичару. Ја сам у свом делу хтео да битно олакшам посао овом последњем тиме, што сам покушао да поставим основе геометрије дискретног простора. Наводећи мој покушај у овом погледу за раван (стр. 12), Варићак у исто деба покушава да и сам покаже могућност геометрије у ди-

¹ Опширније о негационом акту види у моме делу „Principien der Metaphysik“ Bd. I S. 255 и S. 269—274.

скретном простору (§ 5, стр. 8—12). Ма како да су интересантна и за мене поучна та разлагања његова, ипак геометрије дискретног простора, које он наводи, нису геометрије реалног простора у правој смислу, то нису геометрије мога осмог просторног облика, који је „реалан, дискретан, конзекутиван и коначан“. Али не само да то нису геометрије мога, него то нису ни геометрије Бошковићевог дискретног простора. Пре свега Бошковићев дискретни простор, у колико је простор, није у ствари ни дискретан ни реалан, ни конзекутиван ни коначан, већ потпуна супротност његова, т. ј. то је континуирани простор обичне геометрије. Кад би се пак просторне интервале најближих тачака у Бошковићевом простору замислиле испуњене све самим реалним тачкама (што би могао бити случај кад би се апстрахирао од специјалне Бошковићеве претпоставке да су реалне тачке центри сила, које дејствују у даљину), онда би његов простор истина био реалан и дискретан, али он не би био више конзекутиван, јер би у њему између сваке две тачке (на једној линији) лежала трећа, то би дакле био не осми већ мој четврти облик простора. И геометрије Варићакове (као и геометрија Стронгова, коју он наводи на стр. 12) то су геометрије инконзекутивног дискретног простора, и то извесних специјалних форама тога простора. При извођењу тих геометрија полази Варићак на име од Канторове дефиниције просторног континуума (као скупа тачака који одговара скупу свих реалних бројева), па прво конструира простор, који одговара само скупу рационалних бројева, па затим једну специјалну врсту квадратног простора (стр. 11). Оба ова његова простора су међутим очевидно инконзекутивни, пошто се у њима између две тачке на једној дужи налази увек једна трећа тачка. У квадратном конзекутивном простору нема међутим између две реалне тачке, које следују непосредно једна за другом, треће реалне тачке, и то просто зато, што иреална тачка, која их раставља, преставља једну недељиву интервалу. С тога у реалном конзекутивном квадратном простору могу постојати само дужи, чија величина одговара целим бројевима или квадратним коренима из целих бројева, за тај простор могу важити дакле само оне геометрије, која сам ја у додатку своје напред наведеном метафизичко-математичком делу одредио.

У § 6-ом своје расправе говори Варићак о принципу релативности код Бошковића па вели: „Bošković je potpuno relativist“ (стр. 12). У истом параграфу на стр. 14 он наводи

једно место из Бошковићеве расправе о кометама из год. 1746, на коме Бошковић тврди потпуну равноправност Коперниковог и Птолемејевог светског система, а затим на стр. 15 наводи друго једно место из другог издања те исте расправе Бошковићеве од год 1785, у коме се Бошковић, позивајући се на време и прилике под којима је штампано прво издање, извињава пред читаоцем за своје раније тврђење. Вараћак држи (стр. 15) да овом Бошковићевом извињавању нема места, пошто је он „*bio duboko uveren, da mi absolutno kretanje nikada ni na kakav način ne možemo razlikovati od relativnoga*“, па у потврду свога мишљења наводи и речи чувеног француског математичара Поенкареа: „*il n'y a pas d'espace absolu, tous les déplacements que nous pouvons observer sont des déplacements relatifs*“.

Овом мишљењу Варићаковом ја морам противречити и то на основу Бошковићевих погледа на апсолутно и релативно кретање, које он износи у §-има 7, 8 и 9 своје расправе (стр. 17—23). По Бошковићу истина да је немогуће емпиричким путем утврдити разлику између апсолутног и релативног кретања (то јасно излази из § 8 и 9 Варићакове расправе, у којима су веома јасно изложене замерке Бошковићеве против супротног мишљења Њутоновог, као што је с правом указано и на приоритет Бошковићев у том погледу), али та разлика по њему по себи нужним начином постоји. Из слике 3 на стр. 18 Варићакове расправе следује, као што је то и сам Варићак сасвим тачно извео, да је могуће да се две материјалне тачке апсолутно крећу а да релативно мирују (т. ј. да даљина међу њима остане непромењена) али да није могуће да се две материјалне тачке релативно крећу, ако се или једна или обе не крећу апсолутно. Као што се одавде види, по Бошковићу релативно кретање није могуће без апсолутнога, по њему дакле разлика између мира и кретања је по себи апсолутна. А ако је то тако, онда Коперников и Птолемејев систем не могу бити равноправни. И ако је нама по Бошковићу немогуће да емпирички утврдимо који је од та два система у праву, ипак само један од њих могао би бити по себи истинит. Поенкаре и др. (Мах нпр.), који заједно са Бошковићем тврде, да су сва кретања, која се дају емпирички констатovati, релативна, иду у своме тврђењу много даље од Бошковића, они, одричући апсолутни простор, одричу и екзистенцију апсолутног кретања по себи, што Бошковић очевидно не чини.

Бошковићев фини метафизички дух сачувао га је од овог апсурдног тврђења Маховог, Поенкареовог и других релативиста,¹ Бошковић није према томе, како то Варићак тврди, „потпун релативист“, с тога ми морамо на жалост доиста оно место из првог издања Бошковићеве расправе о кометама, на коме он говори о равноправности Коперниковог и Птолемејевог система, сматрати за „sacrificium intellectus“.

У последњем, 10-ом §-у првог одељка своје расправе говори Варићак о Бошковићевим покушајима за дефиницију праве линије и с тим у вези о његовим погледима на правост светлосних зракова, као и о Бошковићевом гледишту на славни пети постулат Евклидов о паралелним линијама. Дефиниција праве линије, коју даје Бошковић (стр. 25), вреди исто тако мало као и остале дефиниције њене, нпр. Евклидова и Архимедова (стр. 25). Дубљи разлог зато открива нам тек Геометрија дискретног реалног простора, јер она нам показује да је појам праве идентичан са појмом конзекуције двеју реалних тачака, да је дакле могуће дефинисати праву линију само на становишту те геометрије. Како је Бошковићева концепција реалног дискретног простора погрешна, то није чудо, што он није дошао до тога закључка.² Тако исто није чудо, што Бошковић није увидео ни прави разлог неспособности континуиране Геометрије да докаже пети постулат Евклидов. Веома је наиме важна примедба Варићакова, „da je Bošković već god. 1755 posve ispravno shvaćao prirodu 5 postulata ili 11 aksioma Euklidova“ (стр. 27), и по мом мишљењу писац је се на томе требао дуже задржати, јер је ствар од велике важности. По примедби Бошковићевој из Стаја, коју наводи Варићак (стр. 27), излази доиста да је Бошковић много раније од Гауса, Лобачевског и Бољаја увидео немогућност да се докаже Евклидов постулат паралелних, он је овде дакле био измакао далеко испред својих савременика Сахерија и Ламберта, који су веровали у могућност таквог доказа. Да је Бошковић међутим имао тачну концепцију дискретног реалног простора он би увидео и последњи разлог за немогућност тога долаза, он би увидео, да се Евклидова претпоставка да строго

¹ О немогућности појма релативног кретањћ упор. моје напред наведено дело „Principien der Metaphysik etc“, s. 313—20.

² Да је дефиниција праве линије могућа само на становишту дискретне Геометрије, разлоге за то наћи ће читалац изложене у моме делу „Principien der Metaphysik“ I-er Bd. S. 292—98.

доказати само за реални дискретни простор, да је њу према томе немогуће доказати за континуирани (одн. инконзективни) простор.¹

Остали одељци Варићакове расправе садрже излагање разних математичких радова Бошковићевих. Садржину њихову ја ћу овде само укратко навести. У другом одељку (стр. 28—61) излаже Варићак Бошковићеве радове на пољу Тригонометрије, од којих нарочити значај имају радови из диференцијалне Тригонометрије (стр. 48—61). У трећем одељку (стр. 61—74) изложен је Бошковићев рад на проблему тела највеће атракције, проблем који је Бошковић први пут решио (стр. 73). У четвртном одељку (стр. 75—82) изложен је Бошковићев предлог за одређивање средње густине земљине, који је од великог интереса, у петом одељку (стр. 82—91) Бошковићево мерење два меридијанска степена у Италији из год. 1750 и разна контроверзна мишљења о тачности тога мерења.

У шестом одељку (стр. 91—109) изложен је Бошковићев покушај рачуна изравнања. У том одељку Варићак је саопштио неколико мишљења француских математичара и астронома о Бошковићу, које ћемо и ми овде изнети. Тако Лаплас, говорећи о једној специјалној методи Бошковићевој у рачуну изравнања, вели да је она „ингенијозна“. Даламбер и Лагранж имали су међутим неповољно мишљење о Бошковићу. Тако у једном писму Лагранжу вели Даламбер за Бошковића: „J'admire et je respecte, mon cher ami, la modestie avec laquelle vous parles des vos excellentes productions, tandis que nous avons ici le jesuite Boscovich, qui, á force de parler aux femmes de la cour des belles choses qu'il a faites, et que nous ignorons tous deux, s'est fait déjà donner 8 000 livres de pension... Il prétend de plus, forcer la porte de l' Academie...“ (стр. 107). У своме одговору Даламберу пише Лагранж: „Ce que vous me dites du P. Boscovich ne me surprend pas...; il n'est sûrement pas indigne d'être de votre Academie, dont tous les membres ne sont pas des d' Alembert...“ (стр. 108). На ова мишљења Лагранжова и Даламберова о Бошковићу да се приметити следеће. Бошковић истина нема таквих радова на пољу Математике и Механике, каквих имају Лагранж и Даламбер. Али зато по универзалности свога ума и као филозоф природе он стоји високо и

¹ Види о томе опшпрвије у моме делу „Principien der Metaphysik“ Bd I. s. 285—292.

над једним и над другим. Осим тога не треба изгубити из вида, да је Даламберу и Лагранжу језуит Бошковић био бар исто-толико антипатичан колико и научник Бошковић.

У седмом одељку (стр. 109—122) изложена су Бошковићева решења проблема о геометријском облику саћа код пчела, у осмом „једно питање из комбинаторике“ (стр. 122—128), а у последњем, деветом Бошковићево мишљење о логаримима негативних количина, које је он изнео у једној непублицираној расправи. Ово мишљење Бошковићево има великог интереса за филозофију математике с тога, што Бошковић целу контроверзу око логаритама негативних количина своди на нејасност и непрецизност, која влада у извесним основним појмовима модерне Математике. У такве појмове рачуна Бошковић, поред појмова бесконачно великог и бесконачно малог, о којима је раније било говора, појам имагинарних количина, мултипликација и дивизија негативним количинама итд. (стр. 129).

При крају овога реферата још ћу напоменути, да је Варићак како у Уводу своје расправе (стр. I—IV) тако и на многим местима у самој расправи навео мноштво мишљења модерних научника и мислилаца о Бошковићу. Нарочито је важно мишљење Лорда Келвина, највећег физичара деветнајестог века, о Бошковићу (стр. IV). Не мање је важно и мишљење једног од најновијих историчара филозофије, Е. Касирера, који у своме делу „Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit,“ II Bd. 1907, говорећи опширно о Бошковићу (стр. 392—403) назива његово природно-филозофско дело „das naturphilosophische Hauptwerk der Epoche.“ Споменућу још да је и најглавнији преставник финитистичке доктрине међу модерним филозофима француским, недавно умрли Франсоа Евелен,¹ своју латинску докторску тезу из год. 1880 посветио излагању Бошковићеве теорије простора и времена.²

др. Бранислав Петронијевић.

¹ О финитистичкој доктрини Евеленовој (François Evellin), коју је он изнео у својој чувеној докторској тези „l' Infini et la Quantité“ из год. 1880 и другим својим списима, ја сам опширније критички расправљао у додатку мојој расправи „Zeno's Beweise gegen die Bewegung“, која је изашла год. 1906 у „Archiv für Geschichte der Philosophie“ Bd. XX, S. 56—80.

² О Бошковићевој теорији материје говори и Едуард Хартман у своме делу „Die Weltanschauung der modernen Physik“ 1902, S. 180, а о његовој теорији простора Лешала (Georgds Lechalas) у својој књизи „Etude sur l'espace et le temps“ 2-ème ed. 1910, p. 275.